

Уилям Р. Федер (Утрехт, Нидерландия)

ЧЕТИРИ ГРЕШКИ И ЕДНА ЛИПСА В СЛАВЯНСКАТА ТЕКСТОЛОГИЯ

В края на научната си кариера не е безполезно изследователят да погледне назад и да провери дали неговите твърдения, изказани преди десетилетия, в светлината на новите достижения в текстологията все още имат стойност. Намерих четири случая, в които моите решения нямат право на съществуване. Изповядвам ги пред тебе, драга Светлина, защото ти следеше от самото начало кариерата ми и си единствената, която знае какво отношение имат към развитието на нашата – твоята и моята! – текстология.

Случаите са тясно свързани с двата етапа в процеса на текстологичното изследване, които са най-уязвими за субективни решения и изискват да започна покаянието си с кратък преглед на работата на текстолога¹.

От **1** – събиране на свидетелствата за текста (евристика, *heuristics*), тръгваме към **2** – сравняването им (колация, *collation*), **3** – преценка на стойността на конкуриращите се четения (рецензия, *recension*), **4** – отсяване на преписите от наличните свидетелства (елиминация, *elimination*), **5** – установяване на грешки, противоречия и други проблеми (екзаминация, *examination*), и **6** – поправяне на текста (емендация, *emendation*). За изданието можем: **а**) да вземем за меродавно едно от свидетелствата² (*copy-text editing*), **б**) да не следваме отделно свидетелство³ (*eclecticism*), **в**) да класифицираме свидетелствата по отдалечеността им от архетипа⁴ (*stemmatics*), или **г**) да оставим на компютъра да ни подсказе отношенията между свидетелствата⁵ (*cladistics*). Тъй като (**3**) и (**5–6**) допускат и субективни решения,

¹ Прегледът е съставен по английската, испанската, немската и френската статия за *текстова критика* във Wikipedia и в някои детайли се различава от прегледа във Федер 2005: 15–24.

² Този вид издание е станал единствено приетият в славянската филология (вж. бел. 22, 27).

³ Този вид издание е представен в работите от Veder 1994 насам.

⁴ Този вид издание е приложен успешно в издания на библейски текстове.

⁵ За такава цел се използват алгоритми за проучване на филогенетични мутации, напр. RAUP <paup.phylosolutions.com> или PHYLIP <evolution.genetics.washington.edu>.

са наложени ограничителни правила: за (а) разграничението на два вида разминавания (*случайни*, т.е. не са предизвикани от намеса, и *съществени варианти*⁶) и на два вида *ревизия* (*вертикална*, т.е. променяща значението на текста, и *хоризонтална*, променяща формата⁷); а за (б) вероятностните *канони*⁸ на текстова критика; за (в) и (г) се смята, че строгата формализация на процедурите предотвратява субективизма.

Най-критични в работата на текстолога са *рецензията* (3) и *екзаминацията* (5), далече не само защото оставят простор за субективни решения, но преди всичко защото типологичните признаци на *случайни* и *съществени варианти* са културно и езиково специфични, а освен това се различават текст по текст⁹. Критерии за тяхното установяване се намират изключително при *емендацията* (6) на текста, която заставя текстолога да експлицира всичките решения за установяването на текста. Само сравнение на конфигурациите (*patterns*) на вариация текст по текст ни дава основа за обобщения¹⁰.

РЕЦЕНЗИЯ

Значението на разминавания, които променят *текста* в свидетелствата му, трябва да се установи без пропуск на нито един от параметрите на текста; всеки недостиг може съществено да изкриви картината на отношенията между свидетелствата.

Недостатъчно задълбоченото ми познаване на текста (а само на структурата) затруднява оценката ми за отношенията между три сборника, написани в Лвов между 1590–1610 г.: *Мелецки*, *Лвовски* и *Уваровски*. Последните два гледах само по описанието, което не показва разлики в заглавията, а само пропуски спрямо първия; класифицирах ги като непълни преписи (преди всичко в обема на *Княжгий изборник*) на първия (вж. Veder 1990). Новото издание на *Княжгий изборник* (вж. Мушинская 2009) привежда чечения, които доказват, че те не са преписани от *Мелецкия сборник*, а от глаголическите му антиграфи. Следователно с него те са от едно поколение.

Недостатъчно задълбоченият анализ на превода на една гръцка схолия към *Грамматическото изкуство* на Дионисий Тракийски ме е подвел да го смятам като едно от свидетелствата на трактата *О писменех*, макар че по

⁶ Разликата е описана от Greg 1950: 21–22.

⁷ Разликата е описана от Tanselle 1976: 193.

⁸ Каноните са събрани у Федер 2005: 21–22.

⁹ Липса на алгоритми за надеждно разграничение на *случайни* от *съществени варианти* дава на *кладистиката* (г) статуса на *хипотеза*, която се нуждае от по-нататъшна проверка: срв. за *Въпроси и отговори към княз Антиох* класификацията на свидетелствата от De Vos, Grinchenko 2014 и от Федер 2016 1: 26–43.

¹⁰ Търсене на типология на вариацията в преписи, направени случайно в предполагаемия ареално и времево обкръжение на изследвания текст, не дава нищо повече от случайни резултати.

текста го отделих от другите като *О грамотъ* (вж. Veder 1999: 88–158). Едва десетина години по-късно осъзнах, че в него има наивна грешка (на мястото на имената на гръцките букви в азбуката са сложени славянските), която ще да е предизвикала написанието на *О писменех*, т.е. че този превод вероятно стои в основата на цялата традиция¹¹.

Недооценяването на пропуски като намесата в текста на *Слово за милостивия Созомен* (извадка от *Житие на св. Нифонт*, гл. 69) ме е подвело да конструирам една текстова химера (**b**). От българския превод на житието (**a**) непосредствено зависи и версията на *Изборниците* (**d**¹²), и версията на *Пролога* (**c**¹³); последната не само системно съкращава превода, но тя най-вероятно е и отделно извлечена от житието при разгръщането на *Синаксара* в *Пролог* при цар Самуил (997–1014) (вж. Veder @2).

ЕКЗАМИНАЦИЯ

Същото внимание, както на променящите текста разночетения, трябва да се отдели и на четенията, които развалят текста, без да го променят.

Недооценяването на значимостта на погрешните четения на глаголица на антиграфите ме е подвело да оценя седемте несъвместими версии на *О писменех* като „кирилски архетипи“ (вж. Veder 1999: 59). Това беше почти преди четвърт век, когато основният ми ориентир беше изборният препис на *Пандектите на Антиох*, който пази някои от останените в кирилския антиграф глаголически букви (предимно ѿ)¹⁴. Сега, когато отново гледам колациите на преписите¹⁵, виждам отличителните белези на транскрипция от глаголица (недойотиране и свръхйотиране, смесване на носовките и еровете, на съгласни и гласни, епентези и паравлепси) в индивидуални преписи, а това означава, че седемте несъвместими версии не са били написани на кирилица, а на глаголица. Те са просто старшите хипархетипи в една традиция, която и след тях за трансмисия е черпила от глаголически антиграфи¹⁶.

След тези признания те моля да ми позволиш да насоча вниманието на читателите към една съдбоносна липса в нашата славянска текстология тъкмо на мястото, където всички нишки се свързват (и за която е късно да очакваме покаяние).

¹¹ Под въздействието на *О писменех* преводът е бил поправен, вж. Veder 2012; Veder @1.

¹² *Княжий Изборник*, гл. 0, вж. Федер 2019.

¹³ Вж. Федер 2003.

¹⁴ Вж. Rorovski @1. Такова вторично копиране на глаголически букви досега няма паралел в трансмисията на текстовете, които съм изследвал.

¹⁵ Колациите са събрани в досието „*О Pismenex*“, което може да се поръча от <hilandar@osu.edu>.

¹⁶ Загадъчна остава изолираната версия в изгубен препис от XIV в. от манастира Савина в Черна гора, обнародвана през 1848 г. (вж. Куев 1967: 195). В публикацията липсват отличителни белези.

Славянската текстология е ампутирана и от *емендация*, и от самия *текст*. В текстовата критика с понятието *текст* се означава „символичната подредба на знаци, която е била създадена оригинално, без по-нататъшни промени“. В славянската текстология понятието е обезсмислено с добавяне на несъвместимото значение ‘каквото е написано в ръкописа’: „Реконструкцията на *текста* не може да замени предадените *текстове*“¹⁷.

Тази ампутация не е станала изведнъж. Още от самото начало на славянската текстология¹⁸ господства (и продължава да вирее) недоказаното мнение на лингвисти, че написанията в ръкописите отразявали изговора или вътрешната диктовка на преписвачите¹⁹ и че църковнославянските текстове били подложени в трансмисията си на адаптация към местните езици²⁰. Не се правеше разлика между препис и текст и нямаше пълноценна *колация*²¹, а следователно нямаше пълноценна *рецензия*, *елиминация* и *екзаминация* (2–5). Ампутацията окончателно се оформи с издигането на статуквото в догма въз основа на погрешно разбиране на избрания модел от народноезичната френска текстова критика²².

Последствията за качеството на славянските текстологични изследвания са сериозни: текстове се датират и локализируют по повърхностни признаци на преписи²³, езикът им се идентифицира по екзотизми в

¹⁷ Lichačev 1971, принцип 10. Срв. и уклончивото: „Понятието *текст* е много сложно, то има още нужда от проучване“ (Лихачев 2001: 130).

¹⁸ За началото условно слагам идентификацията на *Изборника от 1076 г.* като написан на „руски език“ (Щербатов 1770: iv).

¹⁹ Такова схващане заобикаля факта, че преди 1479 г. всички (а повечето и след това) ръкописи са преписи от антиграфи, които трябва да се възсъздадат поне в общи черти, преди да се твърди каквото и да е за апографите им. Реален е рискът опити за типологизирането на вариацията (вж. бел. 10) да дадат противоречиви резултати без реална стойност (вж. бел. 23 и 25).

²⁰ Езикът на *Изборника от 1076 г.* беше впрочем определен и като „украински“ (Rott-Żebrowski 1974), и „български“ (Велчева 1979), а неотдавна се твърдеше, че „от източнославянски произход“ бил редакторът на протографа му (бележка, вероятно редакционна, в Мушинская 2009 1: 37).

²¹ Колация на ръка се правеше само на отделни места в текста, защото е трудоемка. Пълнотекстови колации станаха възможни едва с помощта на компютъра след 1980 г.

²² Модел за Лихачев 2001 са изследванията на Жозеф Бедие (†1938). Неговото отричане на реконструкция на изворов текст не се касае до всичките старофренски текстове, а само до епическите *Chansons de geste*, съставени и разпространени по поклонническите пътища (Bédier 1908–1913; вж. и рецензията на Lot 1913); за народните *Fabliaux* той доказва тъкмо обратното (Bédier 1893). Неговата оценка на намеси на преписвачите като съавторство и следователно като нов текст не може да се пренесе в една културна област, където текстовете са написани на език, достъпен не за всеки.

²³ В датирането по старшия препис и локализацията по езика му личи предразсъдъкът, че нямало антиграф. Такъв предразсъдък е виновен за значителни грешки, например на 3

тях²⁴, смесват се случайни и съществени варианти²⁵, отлагат се отговорите на отворени въпроси²⁶.

Ако има паметна година в развитието на славянската текстология, тя ще е 2015-а, когато се появиха две книги, изобличаващи цялата ѝ бедност: първата натъпква в генетични връзки 9 славянски компилации (Мушинская 2015), без да прави опит за реконструкция на архетип и без да провери дали взаимовръзките им не се дължат на други причини²⁷; втората слага дефектен препис, наборно издаден преди 24 г., фототипно преди 32 г. и литографски преди 141 г. (репринт преди 56 г.), с незначителни поправки по написания и словоделение като славянски „текст“ към безупречно установения текст на една гръцка компилация²⁸, а не прави дори и опит да допълни лакуните и да поправи поне най-дразнещите грешки²⁹.

Драга Светлина, дано Господ ни даде още малко време и сили поне да посочим на младото поколение как след успешна *евристика* (1) ще стигнат и до успешна *емендация* (6), а с нея – до научното установяване и на славянските *текстове*.

века датирани и на 800 км локализиране на цикъла *Слова* на Кирил мних (вж. Федер @3 срещу Творогов 1987).

²⁴ *De prophetarum vita et obitu* на Епифаний Кипърски (*Σοτήριος* 447, изд. Златанова 2018) има в руски препис от 1073 г. (I) 2275 думи, а в руски препис от XV в. Кир.-Бел. 5/1082 (K) 2223 думи. От тях се отклоняват от превода по погрешно четене на глаголическия антиграф в I 85 (3,7%), а в K 200 (9%); отклонения по вътрешната диктовка са в I 14 (0,6%), а в K 55 (2,4%). Също такъв незначителен процент на отклонения се среща във всички преписи от *плоската* трансмисия, т.е. систематично преписани от глаголически антиграфи (вж. Федер 2012).

²⁵ Погрешни четения на глаголически антиграфи са по принцип случайни. Но много от тях (напр. смесвания на $\text{ѣ} \leftrightarrow \text{ѡ}$, $\text{ѣ} \leftrightarrow \text{ѣ}$ и $\text{ѣ} \leftrightarrow \text{ѣ}$, на гласни и ерове, епентези на съгласни) са били наивно съотнесени с местни изговори и са добили статус на намеси. Такъв нивелиращ подход без внимание за разлики в антиграфите превръща текстологията в *преписология*.

²⁶ Преди 1911 г. бяха публикувани всичките версии на славянския превод на старозаветния апокриф *2 Енох* (вж. Соколов 1910). През последващите 110 г. само се добавяха преписи от познати версии, но нямаше нито опит на колация, нито пък на рецензия, елиминация, екзаминация, емендация.

²⁷ Вж. Veder 2018, който показва, че *филиацията* е химера, и Федер 2019, който показва, че взаимовръзките се дължат на различно ползване на ресурсите на една библиотека.

²⁸ Янева 2015 (тя няма вина за очевидната асиметрия на изданието).

²⁹ Има повече от 20 независими преписа и фрагменти. От тях 3 пълни преписа и 2 фрагмента са добавени към колацията в досието „Izbornik 1073“, което може да се поръча от <hilandar@osu.edu>. Те допълват лакуните (освен две) и дават основа за поправяне на повечето от грешките.

ЛИТЕРАТУРА

- Велчева 1979 В е л ч е в а, Б. *Изборникът от 1076 г. като източник на данни за историята на българския език.* – Старобългарска литература, 5 (1979), с. 97–100 [Velcheva, B. *Izbornikat ot 1076 g. като iztochnik na dannii za istoriyata na balgarskia ezik.* – Starobalgarska literatura, 5 (1979), s. 97–100].
- Гранберг, Федер 2021 Г р а н б е р г, А., У. Р. Ф е д е р. *За Златната верига и За степените на брака.* – Старобългарска литература, 63–64 (2021), с. 183–216 [Granberg, A., W. R. Veder. *Za Zlatnata veriga i Za stepenite na braka.* – Starobalgarska literatura, 63–64 (2021), s. 183–216].
- Златанова 2018 З л а т а н о в а, Р. *Дръзки са словата ви... Житията на дванадесетте пророци в старобългарски превод.* София, 2018 [Zlatanova, R. *Drazki sa slovata vi... Zhihiyata na dvanadesette prorotsi v starobalgarski prevod.* Sofia, 2018].
- Кувев 1967 К у е в, К. М. *Черноризец Храбър.* София, 1967 [Kuev, K. M. *Chernorizets Hrabar.* Sofia, 1967].
- Лихачев 2001 Л и х а ч е в, Д. С. *Текстология (на материалe русской литературы X–XVII вв.).* 3. изд. Санкт-Петербург, 2001 (1. изд. Ленинград, 1962) [Lihachev, D. S. *Tekstologiya na materiale russkoj literatury X–XVII vv.).* 3. izd. Sankt-Peterburg, 2001 (1. izd. Leningrad, 1962)].
- Мушинская 2009 М у ш и н с к а я, М. С. и др. *Изборник 1076 года. Издание второе, переработанное и дополненное.* Т. 1–2. Москва, 2009 [Mushinskaia, M. S. i dr. *Izbornik 1076 goda. Izdanie vtoroe, pererabotannoe i dopolnennoe.* T. 1–2. Moskva, 2009].
- Мушинская 2015 М у ш и н с к а я, М. С. *Изборник 1076 года. Текстология и язык.* Санкт-Петербург, 2015 [Mushinskaia, M. S. *Izbornik 1076 goda. Tekstologiya i iazyk.* Sankt-Pererburg, 2015].
- Соколов 1910 С о к о л о в, М. И. *Славянская книга Еноха Праведного. Тексты, латинский перевод и исследование.* Посмертный труд автора, приготовил к изданию М. Сперанский. – Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских. Москва, 1910 [Sokolov, M. I. *Slavianskaia kniga Enoha Pravednogo. Teksty, latinskiĭ perevod i issledovanie.* Posmertnyĭ trud avtora, prigotovil k izdaniuu M. Speranskiy. – Chteniia v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiĭskikh. Moskva, 1910].
- Творогов 1987 Т в о р о г о в, О. В. *Кирил.* – В: Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 1. Ленинград, 1987, с. 217–221 [Tvorogov, O. V. *Kiril.* – V: *Slovar' knizhnikov i knizhnosti Drevnei Rusi.* Вып. 1. Leningrad, 1987, s. 217–221].

- Федер 2003
Ф е д е р, В. Р. *Взгляд на церковнославянские тексты и их язык снизу*. – В: Герд, А. С., В. Р. Федер. Церковнославянские тексты и церковнославянский язык. Санкт-Петербург, 2003, с. 5–142; поправ. репр.: Федер, У. Р. Redde rationem. Шумен, 2011 Да се посочат страниците в репринта. [Veder, W. R. Vzgliad na tserkovnoslavianskie teksty i ikh iazyk snizu. – V: Gerd, A. S., W. R. Veder. Tserkovnoslavianskie teksty i tserkovnoslavianskiĭ iazyk. Sankt-Peterburg, 2003, s. 5–142; poprav. repr. Veder, W. R. Redde rationem. Shumen, 2011].
- Федер 2005
Ф е д е р, У. Р. *Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православното славянство*. София, 2005 [Федер, W. R. Hilyada godini kato edin den. Zhivotat na tekstovete v pravoslavnoto slavyanstvo. Sofia, 2005].
- Федер 2012
Ф е д е р, У. Р. *Плоская традиция текстов*. – Palaeobulgaria, 36 (2012), № 4, с. 98–109 [Veder, W. R. Ploskaia traditsiia tekstov. – Palaeobulgaria, 36 (2012), № 4, s. 98–109].
- Федер 2016
Ф е д е р, У. Р. *Псевдо-Атанасий Александрийски: Въпроси и отговори към княз Антиох*. Т. 1–2. Шумен, 2016 [Veder, W. R. Psevdo-Atanasii Aleksandriĭski. Vaprosi i otgovori kam kniaz Antiokh. Т. 1–2. Shumen, 2016].
- Федер 2019
Ф е д е р, У. Р. *Версии или текстове? Княжият изборник и Изборникът на грешния Йоан и техните роднини*. – Старобългарска литература, 59–60 (2019), с. 199–220 [Veder, W. R. Versii ili tekstove? Knyazhiyat izbornik i Izbornikat na greshnia Ioan i tehните rodnini. – Starobalgarska literatura, 59–60 (2019), s. 199–220].
- Щербатов 1770
Щ е р б а т о в, М. М. *История российская от древнейших времен*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1770 [Shcherbatov, M. M. Istoriia Rossiiskaia ot drevneishikh vremen. Т. 1. Sankt-Peterburg, 1770].
- Янева 1915
Я н е в а, П. *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.)*. Т. 3: *Гръцки извори*. Гръцки текст и изследване. П. Янева; Славянски текст, прегледан и сверен допълнително А. Минчева, Цв. Ралева, Ц. Досева, П. Янева. София, 2015 [Yaneva, P. Simeonov sbornik (po Svetoslavovia prepis ot 1073 g.). Т. 3: Gratski izvori. Gratski tekst i izsledvane. P. Yaneva; Slavyanski tekst, pregledan i sveren dopalnitelno A. Mincheva, Tsv. Raleva, Ts. Doseva, P. Yaneva. Sofia, 2015].
- Bédier 1890
B é d i e r, J. *Le Lai de l'Ombre*. Fribourg, 1890.
- Bédier 1893
B é d i e r, J. *Les Fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen Âge*. Paris, 1893.
- Bédier 1908–1913
B é d i e r, J. *Légendes épiques, recherches sur la formation des chansons de geste, 1–4*. Paris, 1908–1913.

- De Vos, Grinchenko 2014 D e V o s, I., O. G r i n c h e n k o. *The Quaestiones ad Antiochum Ducem: Exploring the Slavonic Material*. – Byzantion, 84 (2014), p. 105–143.
- Greg 1950 G r e g, W.W. *The Rationale of Copy-Text*. – Studies in Bibliography, 3 (1950), p. 19–36.
- Lichačev 1971 L i c h a č e v, D. S. *Grundprinzipien textologischer Untersuchungen der altrussischen Literaturdenkmäler*. – In: G. Martens et al. (ed.). *Texte und Varianten: Probleme ihrer Edition und Interpretation*. München, 1971, p. 301–315 [същото на руски език: Л и х а ч е в, Д. С. *Основные принципы текстологических исследований памятников древнерусской литературы*. – В: Текстология славянских литератур: Доклады конференции. Ленинград, 25–30 мая 1971 г. Ленинград, 1973, с. 219–234].
- Lot 1913 L o t, F. [Review of Bédier 1908–1913]. *Romania*, 42 (1913), p. 593–598.
- Popovski @1 P o p o v s k i, J. *The Earliest Pair of Antigraph and Apograph in Slavonic Writing*. @<academia.edu>.
- Rott-Žebrowski 1974 R o t t - Ž e b r o w s k i, T. *Ukraińskie cechy glosowe w Izborniku Światoslawa z 1076 roku*. – In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Philologica 36 (= Slavisticky sborník Olomoucko-Lublinsky). Praha, 1974, p. 167–176.
- Tanselle 1976 T a n s e l l e, G.T. *The Editorial Problem of Final Authorial Intention*. – Studies in Bibliography, 29 (1976), p. 167–211.
- Veder 1990 V e d e r, W. R. *Literature as a Kaleidoscope: The Structure of Chet'i Sborniki*. – In: E. de Haard et al. (ed.) *Semantic Analysis of Literary Texts*. Amsterdam, 1990, p. 599–613.
- Veder 1994 V e d e r, W. R. *Die Collatio XII Anachoretarum: Zur Rekonstruktion einer methodianischen Übersetzung und ihrer Überlieferung ca. 884–1050*. – *Anzeiger für slavische Philologie*, 22 (1994), № 2, p. 177–197.
- Veder 1999 V e d e r, W. R. *Utrum in alterum abiturum erat? A Study of the Beginnings of Text Transmission in Church Slavic*. Bloomington, 1999.
- Veder 2012 V e d e r, W. R. *Translation – Who Cares?* – In: V. Izmirlieva, B. Gasparov (ed.). *Translation and Tradition in “Slavia Orthodoxa”* (= Slavische Sprachgeschichte, Bd. 5). Zürich, 2012, p. 181–191.
- Veder 2018 V e d e r, W. R. *In Search of the Filiation of Two Izborniki* [Review]. – *Rossica Antiqua*, 16 (2018), № 1–2, p. 93–135.
- Veder @1 V e d e r, W. R. *From Manuscript to Text and from Text to Literary Interaction*. @<academia.edu>.
- Veder @2 V e d e r, W. R. *Markup in the Prolog*. @<academia.edu>.
- Veder @3 V e d e r, W. R. *The Homilies of Cyril the Monk: Collation, Preliminary Reconstruction and Index*. @<academia.edu>.

FOUR ERRORS AND ONE LACUNA IN SLAVIC TEXTOLOGY

(Summary)

The paper explains four errors committed by the author in earlier studies. It shows them to be embedded in a significant lacuna in Slavic textology, i.e. that of emendation and, ultimately, text.

Keywords: textual criticism; textology; text; emendation.

*William R. Veder,
Utrecht, The Netherlands*